

Г. В. Россіхіна

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

В. В. Россіхін

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України,
проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування
Харківського національного університету радіоелектроніки

Гусейнов Ільгар Вугар огли

доктор філософії в галузі права, старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту публічного права

С. В. Надобко

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету аудіовізуального мистецтва та заочного навчання
Харківської державної академії дизайну і мистецтв

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОДАТКИ» ТА «ФІНАНСИ» КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЯГНЕНЬ

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу етимологічного змісту становлення поняття «податки» та «фінанси» крізь призму сучасних наукових досягнень.

Аргументовано констатовано, що у сучасних умовах розвитку демократичних та соціально-правових держав послідовність визначення сутності поняття податків свідчить, що суспільство у якому створено та сформовано належну й зважену податкову систему здатне до сприйняття філософського змісту категорії «податок» – потреби кожного жертувати частину своїх матеріальних та нематеріальних благ задля забезпечення загального добробуту в державі. Якщо ж дана філософська концепція буде нівелюватися у практичному застосуванні, держава отримає не зважену податкову систему, а окремі елементи адміністративної експропріації доходів.

Доведено, що зваженість та послідовність визначення та пізнання податкових правил та категорій у їх теоретико-прикладному осяганні може бути представлено у вигляді трьох структурних елементів, які знаходяться у взаємозв'язку, зокрема: історико-філософські аспекти розуміння податкових категорій; їх ідентифікація у контексті складових елементів економіко-вартісних засобів та процесі розподілу грошово-фінансових ресурсів держави; здійснення систематизації у формально-обґрунтовані податкові форми, які спроможні забезпечити паритет економіко-фінансових прав та інтересів.

Аргументовано показано, що структурування та систематизація всієї системи відносин, які виникають у процесі оподаткування та регулювання фінансових відносин, встановлення чітких правил і меж податкових правовідносин формують податкове середовище стосовно конкретного простору і часу. Внаслідок чого, особливого значення набувають принципи, цілі та способи здійснення державно-владних повноважень, які формують стан податкового середовища у суспільстві та державі.

Ключові слова: фінансово-правові норми, податки, фінанси, фінансово-правова політика, правореалізаційні механізми, реалізація фінансових правовідносин.

Постановка проблеми. В контексті світової фінансово-економічної кризи та аналогічної ситуації в Україні, реформування законодавства у сфері фінансово-податкової діяльності постає першочерговим заходом держави направленим на її оптимізацію та пошуку дієвих заходів розвитку економіки. За даних умов актуальним стає осмислення теоретичних аспектів та історичних основ становлення та розвитку механізмів правового регулювання податково-контрольних повноважень фінансових органів, державної політики в цілому, її особливостей та закономірностей.

Стан дослідження. В сучасних умовах проблематика пов'язана із дослідженням сутності податків, фінансів та податкової системи посідає чільне місце серед наукових досліджень провідних вчених таких як: О.М. Головка, В.Д. Гончаренко, К.Р. Добкіна, Є.С. Дурнов, В.Р. Жвалюк, О.Л. Копиленко, В.С. Кульчицький, М.П. Кучерявенко, С.В. Надобко, М.М. Олійник, А.Й. Рогожин, В.В. Россіхін, Г.В. Россіхіна, В.О. Рум'янцев, О.Д. Святоцький, М.М. Страхов, В.М. Юрченко, М.М. Шевердін, А.Є. Шевченко, О.Н. Ярмиш тощо.

В той же час, не дивлячись на сталий науковий інтерес до вказаної проблематики, опрацювання та виокремлення особливостей етимологічного змісту становлення поняття «податки» та «фінанси» крізь призму сучасних наукових досягнень вимагає подальших наукових пошуків.

Внаслідок чого, метою даної статі є дослідження та комплексний аналіз й особливостей етимологічного змісту становлення поняття «податки» та «фінанси» крізь призму сучасних наукових досягнень

Виклад основного матеріалу. Історія становлення податків сягає своїх перших проявів ще часів давніх цивілізацій, коли лише почали з'являтися перші утворення, які характеризувалися лише деякими ознаками сучасних держав. Достовірно відомо, що найперші пам'ятки у вигляді глиняних пластин, які свідчать про наявність податків датуються 3300-3200 рр. до нашої ери були знайдені на території сучасного Єгипту та зображають свідчення про те, що кожен мешканець міста повинен передати десяту частину свого

майна у натуральній формі царю (як правило, полотна, рослинне масло тощо).

У найпростішій формі в період становлення примусової влади, податки являли собою жертвопринесення. При чому, хибною є думка, що такий обряд носив виключно добровільний характер, адже необхідність його проведення забезпечувалося примусом та уособлювало певний збір заради конкретного блага. Окрім того, відсоткова ставка такого збору була досить формально визначеною, зокрема у Законі Мойсея зазначалося, що «Всяка десятина від землі, чи від засівів із поля, чи від плодів із дерева, буде Господеві» [1, с. 333].

Беручи до увагу, що становлення інституту податків у світі почалося саме із Стародавнього Риму, вважається, що немає у світовій історії страшнішого імператора, аніж Діоклетіан, який вперше запровадив по всій території земельний податок [2, с. 48]. Фінансові органи даного історико-правового періоду можна ототожнювати із військовим відомством: військові витребували багатства у інших держав, а фінансові у власного народу [3, с. 132].

Активний розвиток римської держави, приєднання все більше нових територій зумовило удосконалення інституту оподаткування. Завдяки працям давньогрецьких та давньоримських мислителів, які відстоювали ідеї рівності та справедливості у питаннях оподаткування, політика справляння податків зазнала змін. Необхідність реорганізації фінансової системи було одним із основних завдань, яке проголосив імператор Октавіан Август за результатами проведення реформ якого у всіх провінціях було створено фінансові установи, які здійснювали контроль за виконанням податкових обов'язків. Було проведено всезагальну оцінку податкового потенціалу кожної провінції задля більш справедливого розподілення податків та збільшення чи зменшення їх грошового вираження. В кожній адміністративно-територіальній одиниці створювалися кадастри у яких містилась інформація про землевласників. Одночасно із даними заходами здійснювався перепис майнового стану громадян, який покладався на намісників провінцій разом із прокураторо-

рами – очільниками фінансових установ провінцій. Кожен мешканець був зобов'язаний надати владі відповідної общини свою декларацію [4, с. 11].

Фінансові документи, які в сучасному розумінні можна вважати первинною бухгалтерською документацією, зберігались у відповідному фінансовому осередку та були необхідними для подальшого проведення перепису та визначення розміру оподаткування і кола платників податків (цензу). Уповноважена особа, яка відповідала за проведення цензу мала право зменшити розмір податку із конкретного мешканця у випадку, якщо існували певні об'єктивні обставини, які унеможлилювали здатність особи сплачувати податки у загальному розмірі (наприклад, неврожай, стихійні лиха тощо). На відміну від сучасних уявлень про те, що головним джерелом наповнення державного бюджету є прямі податки, у даний історичний період таким джерелом був земельний податок, розмір якого в середньому становив одну десяту доходів отриманих за результатами обробки землі [5, с. 2092].

Підсумовуючи, доцільно звернути уваги, що ще за часів зародження податків як окремого інституту, вони стали відігравати не лише фіскальну функцію, але й функцію розвитку господарства, тобто економіки, оскільки населення зобов'язувалося вносити оплату за податки у грошовій формі, громадяни було змушені виробляти надлишки продукції задля особистого використання та продажу, аби отримувати гроші. Всі ці обставини зумовили розвиток урбанізації, фінансово-податкових відносин.

Проблеми пов'язані із оподаткуванням, визначенням політико-правової природи податків завжди привертали увагу вчених – економістів, правників, філософів, державних та громадських діячів незалежно від епохи. Починаючи від уявлень схоластів твердження про податкові форми взаємовідносин громадян та представниками влади розвивались у векторному напрямку відображаючи конкретно-історичні умови суспільного життя. Вважалося цілком очевидним, що процес справляння податків здійснюється державою і залежить від ступеня розвитку її демо-

кратичних інститутів. В даному аспекті, доречним є твердження П. Прудона, який стверджував, що питання оподаткування – це питання про державу. В одній із своїх праць Платон вказував, що однією із головних цілей оподаткування є правильний перерозподіл доходів від багатих до бідних. А давньогрецький філософ Аристотель у своєму творі «Політика» зазначав, що у Лакедемоні кожен зобов'язаний сплачувати покладений на нього внесок, адже в іншому випадку закон позбавить його громадянських прав [6, с. 12].

Окремі науковці при визначенні політико-правової природи податків посилаються на давньоримську легенду у відповідності до якої, значимість податків була визначена філософом Агріппою, який будучи близькою особою принцепса Октавіана Августа дискутував із ним, чи потрібні державі податки та стверджував, що стягнення податків – це головна функція правителя, адже вони покривають витрати на утримання армії, державних витрат. Навіть беручи до уваги, що у державі може панувати виключно демократія, все ж таки, гроші на її утримання будуть вкрай необхідні, так як виникає замкнене коло: за відсутності армії не може існувати держави, а за відсутності грошових ресурсів держава не в змозі собі дозволити утримувати армію.

Натомість, оподаткування не є яскравою рисою монархії, оскільки будь-яка форма державного правління вимагає наявності обов'язкового інституту оподаткування, а отже, варто обкладати зборами та платежами власність, яка приносить або може приносити прибуток чи певні блага своєму власнику [7, с. 87]. Звідси й принцип справедливості – жодна особа й місцевість не можуть бути вільними від сплати податків, оскільки самі ж вони користуються благами та гарантіями, які держава надає всім без винятку через справляння податків [8, с. 24]. Сутність визначення правової природи податків відображається у різних філософських працях багатьох вчених та мислителів. Н. Макіавеллі стверджував, що головне значення при веденні державних справ посідає оподаткування.

Представлений історико-правовий аналіз свідчить, що на перших зародження

політико-правової думки, податки – це регресивна форма державних доходів. Спочатку податки йменувались як «auxilia» («допомога») та носили виключно тимчасовий характер. Цікаво, що навіть у першій половині XVII століття парламент Англії не визнавав податки як постійні заходи спрямовані на загальнодержавні потреби, при чому, король позбавлявся можливості самостійно встановлювати податкові зобов'язання для населення за відсутності згоди законодавчого органу. Але, як свідчать історичні хроніки постійний військовий стан у державі та необхідність матеріально-технічного утримання армії на постійній основі перетворили податки із тимчасових заходів у постійний спосіб отримання державних доходів.

У своїх працях «Про правителів», «Про політику», «Про свободу» П.-А. Гольбах досить детально розглядав питання сутності податків та зазначав, що підкорюючись верхній владі, нації та громади, беззаперечно повинні надати їй ресурси аби вона могла успішно працювати заради їх же блага, а отже, кожен індивід повинен пожертвувати частину належного йому майна, щоб допомагати у збереженні та захисті власності всіх громадян. В цьому і проявляється сутність податків, оскільки, якщо народ самостійно надав згоду підкорюватися владі, дані судження є цілком справедливими. Результат же такої справедливості повинен визначатися від суспільної користі: розмір тієї частини власності кожного члена суспільства і благ визначає розмір його пожертвування заради загального блага [9, с. 194–195].

У першій половині XIX століття набуває популярності, у сфері визначення сутності податків, теорія насолоди за авторством Шарля де Сісмонді, який зазначав, що доходи розподіляються між усіма класами нації, ні один з видів доходу не повинен уникати оподаткування. Окремо вчений стверджував, що усі громадяни повинні вбачати в податках винагороду, яку їм сплачує уряд в якості захисту їх особистості та власності. Податки, які справляються повинні по справедливості відповідати тим благам, які суспільство їм надає та тим витратам, які воно робить заради них. Саме за допомогою податків

покриваються щорічні державні витрати, а отже, кожна особа повинна відчувати свою безпосередню участь у загальних витратах здійснюваних на благо кожного індивіда суспільства. Окрім того, саме у податках кожен платник відчуває певний ступінь насолоди у вигляді законності, правопорядку, належного правосуддя та забезпеченні свободи життя та власності [10, с. 18].

Формування та розвиток ідей щодо якісно-нової форми країни – правової держави, стало наслідком появи таких теорій податків як: теорія жертви, теорія колективних (громадських) потреб, які визначали податки як обов'язок, необхідну участь кожного громадянина у покритті державних витрат. Активний розвиток капіталістичних відносин та окремих концепцій щодо інститутів громадянського суспільства, правової держави, демократії не могли стати наслідком певного переосмислення сутності державного управління та й податків, як основи функціонування тієї чи іншої держави. Намагання обґрунтувати наявність певних благ в обмін на сплату особою податку держави стало відігравати факультативне значення, оскільки активний розвиток державного управління як комплексного механізму стало результатом надзвичайно широкого кола привілеїв та преференцій, які вже не могли бути систематизовані єдиним поняттям «благо».

Теорія жертви – це одна із перших теорій податків, яка містить ідею щодо їх примусового характеру та стала результатом синтезу наукової діяльності Н. Канара, який у своїй праці «Принципи політичної економії» (1801 року), вперше вказав, що «індивід, який сплачує податок державі та в її інтересах є насильницькою жертвою» [11, с. 188]. Концепція примусу із боку держави в особі його уряду за відсутності будь-якої згоди зі сторони платника податків знайшла свій подальший розвиток у теорії колективних (громадських) потреб, яка стала відлунням суспільно-державного життя кінця XIX – XX століття внаслідок різкого зростання державних видатків та необхідністю обґрунтування стрімкого збільшення податкового навантаження на суспільство.

До числа найперших спроб здійснення ґрунтового та фундаментального дослідження взаємозв'язку економіки та права з метою визначення політико-правової природи податків можна віднести ХІХ–ХХ століття, адже саме в даний період представниками історичної школи у Німеччині та інституціоналізму у США та Франції було закладено основи теоретико-правового визначення інституціональних відносин у сфері податкової політики.

Розглядаючи категорію податків крізь систему політико-правової думки, слід зазначити, що у філософському вираженні дане поняття, було зароджене значно раніше у порівнянні із іншим понятійно-категоріальним апаратом державотворення, зокрема власне самого визначення держави. За результатами формування перших утворень, які уособлювали окремі ознаки державності, податкові форми із випадкових та розрізнених механізмів, поступово трансформувалися у системоутворюючі елементи, адекватні потребам тієї чи іншої влади. З даного положення випливає, що державою як особливою організацією політичної влади було породжено системне утворення – податкову систему.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що у сучасних умовах розвитку демократичних та соціально-правових держав послідовність визначення сутності поняття податків свідчить, що суспільство у якому створено та сформовано належну й зважену податкову систему здатне до сприйняття філософського змісту категорії «податок» – потреби кожного жертвувати частину своїх матеріальних та нематеріальних благ задля забезпечення загального добробуту в державі. Якщо ж дана філософська концепція буде нівелюватися у практичному застосуванні, держава отримає не зважену податкову систему, а окремі елементи адміністративної експропріації доходів.

Зваженість та послідовність визначення та пізнання податкових правил та категорій у їх теоретико-прикладному осяганні може бути представлено у вигляді трьох структурних елементів, які знаходяться у взаємозв'язку, зокрема: історико-філософські аспекти розуміння податкових категорій; їх ідентифікація у контексті складових елементів економіко-вартісних засобів

та процесі розподілу грошово-фінансових ресурсів держави; здійснення систематизації у формально-обґрунтовані податкові форми, які спроможні забезпечити паритет економіко-фінансових прав та інтересів.

Структурування та систематизація всієї системи відносин, які виникають у процесі оподаткування, встановлення чітких правил і меж податкових правовідносин формують податкове середовище стосовно конкретного простору і часу. Внаслідок чого, особливого значення набувають принципи, цілі та способи здійснення державно-владних повноважень, які формують стан податкового середовища у суспільстві та державі.

Список використаної літератури:

1. Онацький Є. Українська Мала Енциклопедія. Кн. 3: Літери Д-Є. Буенос-Айрес, 1958. 132 с.
2. Гензель П. П. Очерки по истории финансов. Вып. 1: Древний мир. Киев : тип. Г. Лисснера и Д. Собко, 1913. 52 с.
3. Марьяхин Г. Л. Очерки истории налогов с населения в СССР. Киев : Финансы, 1964. 252 с.
4. Шевердін М. М. Податкове законодавство в УСРР у період нової економічної політики (1921–1929 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2005. 20 с.
5. Rossikhina, H. V., Rossikhin, V. V., Barabash, T. O., Shcherba, V. M., & Sydorenko, O. O. (2019). Theoretical and Legal and Economic Characteristics of Novellization of Taxation in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 10(7 (45)), 2091–2096.
6. Зуйков І. С., Зуйкова Л. В. Філософські аспекти історії налогообложення. *Налоговий вестник*. 1997. № 9. С. 43–45.
7. Россихина Г. В., Россихин В. В. Связь категорий «налоговое обязательство» и «налоговый долг». *Научный вестник Херсонского государственного университета. Серия «Юридичні науки»*. 2018. Т. 3. №. 2. С. 85–88.
8. Попов П. С. Изречения Конфуция, учеников его и других лиц. Санкт-Петербург, 1910. 576 с.
9. Гольбах П. А. Избранные произведения в двух томах. Т. 2. Под общ. ред. Х. Н. Момджяна ; пер. с фр. Москва : Соцэргиз, 1963. 564 с.
10. Рязанов В. Т. Экономическое развитие России. Реформы и российское хозяйство в ХІХ–ХХ вв. Киев : Наука, 1998. 796 с.
11. Canard N. F. Principes d'économie politique. Paris : F. Buisson, 1801. 236 p.

Rossikhina H., Rossikhin V., Huseinov Ilhar Vuhar ohly, Nadobko S.
The etymological content of the formation of the concepts of "taxes" and "finances" through the prism of modern scientific achievements

The scientific article is devoted to the research and comprehensive analysis of the etymological content of the formation of the concepts of "taxes" and "finances" through the prism of modern scientific achievements.

Arguably, it is stated that in the modern conditions of the development of democratic and socio-legal states, the sequence of defining the essence of the concept of taxes shows that a society in which a proper and balanced tax system has been created and formed is capable of perceiving the philosophical content of the category "tax" – the need for everyone to donate a part of their material and intangible benefits to ensure general welfare in the state. If this philosophical concept is leveled in practical application, the state will not receive a weighted tax system, but individual elements of administrative expropriation of income.

It is proven that the weightiness and consistency of the definition and knowledge of tax rules and categories in their theoretical and applied understanding can be presented in the form of three structural elements that are interconnected, in particular: historical and philosophical aspects of understanding tax categories; their identification in the context of the constituent elements of economic and value means and the process of distribution of monetary and financial resources of the state; implementation of systematization into formally justified tax forms capable of ensuring the parity of economic and financial rights and interests.

Argumentatively, it is shown that the structuring and systematization of the entire system of relations that arise in the process of taxation and regulation of financial relations, the establishment of clear rules and boundaries of tax legal relations form the tax environment in relation to a specific space and time. As a result, the principles, goals and methods of exercising state powers, which shape the state of the tax environment in society and the state, acquire special importance.

Key words: *financial and legal norms, taxes, finance, financial and legal policy, legal enforcement mechanisms, implementation of financial legal relations.*